

VAIŽGANTAS – LITERATŪROS LEIDINIŲ MOKYKLAI RECENZENTAS

Ilona Čiužauskaitė, Jonas Šlekys

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-2055 Vilnius, Lietuva

RECENZIJŲ POBŪDIS

Nuo 1920 m. J. Tumas aktyviai bendradarbiavo su Švietimo ministerija, kurios padaliniai buvo Knygų leidimo komisija bei Knygų ir mokslo priemonių tikrinimo komisija. Yra žinoma, kad Knygų leidimo komisija iš viso išleido 530 numeruotų leidinių¹. Tarp jų buvo ir paties Vaižganto knygų.

Knygų ir mokslo priemonių tikrinimo komisijos sekretorius L. Gira pateikia išsamų 666 spaudinių, kuriuos ši Komisija patikrino 1924–1931 m., sąrašą². Iš Komisijos protokolų aiškėja, kad ypač daug knygų recenzavo S. Čiurlionienė³, gana nemažai J. Balčikonis, J. Baronas, M. Biržiška, V. Dubas, L. Gira, M. Grigonis, V. Kamantauskas, A. Kasakaitis, V. Krėvė-Mickevičius, Z. Kuzmickis, P. Mašiotas, J. Račkauskas, P. Rušekas, J. Talmantas, J. Vokietaitis ir kt. J. Tumas taip pat gavo nemažai knygų recenzuoti, nes spaudoje buvo pasižymėjęs kaip gabus ir ižvalgus recenzentas. Antai pradėdamas dėstyti LU 1922 m. rugsėjo 8 d. parašytame *curriculum vitae* jis, be kita ko, pažymėjo: „Kaipo bibliografas esu aprašęs (recenzavęs ir svarstęs) bent du šimtu knygų ir šiaip jau leidinių; rašytojų biografijų davęs laikraščiams bent kelias (30) dešimtis [...]“⁴. Ir vėliau, negalutiniaiems duomenimis, Vaižgantas paskelbė dar apie šimtą recenzijų periodikoje.

Šį skaičių gerokai papildo J. Tumo vidinės recenzijos, rašytojas Komisijai. A. Merkelis teigia, kad J. Tumas per visą laiką Komisijai recenzavo 70 veikalų⁵. Tuo tarpu pats jos sekretorius L. Gira rašo: „Ligi 1932 metų kan. Tumas išrecenzuoja Komisijai iš viso 80 knygų (iš jų 6 rankraščiai); iš jų 53 įvertina teigiamai ir 27 – neigiamai“⁶.

¹ A. G. [Glosienė A.], Knygų leidimo komisija, *Knygotyra*, enciklopedinis žodynas, Vilnius: Alma littera, 1997, p. 189.

² *Knygų ir mokslo priemonių tikrinimo komisijos darbai 1924–1931 m.*, spaudai parengė L. Gira, Kaunas, 1933, p. 1–110.

³ S. Čiurlionienė 1932–1933 m. Kaune statėsi namą, suprojektuotą V. Landsbergio-Žemkalnio, tad papildomi pinigai jai buvo labai reikalingi. Plačiau apie namo statybą žr.: *Lietuvos literatūros ir meno archyvas*, F 81, ap. 1, t. 1, b. 209, 210; t 2, b. 652.

⁴ *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – *LCVA*), F 631, ap. 3, b. 767.

⁵ A. Merkelis, *Juozas Tumas Vaižgantas*, Kaunas: Pažanga, 1934, p. 349.

⁶ L. G. [Gira L.], A+A. kan. dr. Juozas Tumas-Vaižgantas, *Švietimo Ministerijos žinios*, 1933, Nr. 4, p. 192.

Patikrinus *de visu*, pasirodo, jog iš tikrujų J. Tumas 1924–1932 m. parašė 78 recenzijas, kuriose įvertino 82 leidinius. Vieniuolika recenzijų, kiek išplėstų, išspausdino 1922 m. „Tėvynės balse“ ir „Krašto balse“ bei 1925 m. „Lietuvoje“ ir „Lietuvyje“. Trisdešimt recenzijų „Metuose“ neseniai paskelbė šio straipsnio autoriai⁷. Kitos recenzijos iki šiol nėra niekur spausdintos.

J. Tumo recenzijos cituoojamos iš originalų, saugomų Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (F1-F 334), sulyginus jų tekstus su mašinraščių nuorašais, esančiais Lietuvos centriniame valstybės archyve (F 391, ap. 4, b. 1795). Reikia pasakyti, kad nuorašai padėjo rekonstruoti kai kur gana išblukusias autografų vietas. Antra vertus, nuorašuose apstu klaidų.

Remiantis Komisijos posėdžių protokolais, pavyko nustatyti kai kurių J. Tumo nedatuotų recenzijų tikslėsnį parašymo laiką. 1924–1929 m. Vaižganto recenzijos pasirašytos parašu *Doc. J. Tumas*, 1930–1932 m. – parašu *Dr. J. Tumas*. (Pirmaisiai aptariamos recenzijos apie lietuvių autorių kūrinius, toliau – recenzijos apie užsienio autorių kūrinius.)

Pirmają recenziją Vaižgantas parašė 1924 m. gegužės 13 d., paskutiniąjį – 1932 m. balandžio 15 d. Chronologiskai recenzijos atrodo taip: 1924 m. – 13, 1925 m. – 29, 1926 m. – 5, 1927 m. – 6, 1928 m. – 8, 1930 m. – 3, 1931 m. – 12, 1932 m. – 2. L. Giros žodžiai, „kan. Tumas pasižymėjo K-jos recenzentų tarpe kaip punktualiausias, greičiausias recenzentas, jo niekada nereikėdavo raginti paskubinti recenzavimą. [...] kartais gal per entuziastiškas, bet niekad nebuvo šališkas: jis net artimiausiuju savo pažiastamų ir bičiulių knygas atestuodavo neigiamai, jei taip jam atrodydavo“⁸.

Rašydavo Vaižgantas greitai. Štai 1924 m. lapkričio 13 d. jis parašo net tris recenzijas apie A. Tolstojaus „Aelitą“, R. Tagorės „Gitanžali“ ir S. Šemerio „Granatą krūtinėje“. 1925 m. gruodžio 22 d. Vaižgantas recenzuoja K. Hamsuno „Viktorią“ ir B. von Suttner „Šalin ginklus“. 1928 m. gegužės 27 d. parašo recenzijas apie H. G. Wellso romaną „Pasaulių karas“ ir P. Mašioto knygelę „Būta ir prama nyta“. O tų pačių metų lapkričio 20 d. recenzuoja J. Petruslio parengtą „Aušros“ poeziją bei Č. Dikenso „Oliveri Tvistą“. P. Rusecko knygos „Knignešys“ rankraštį Komisija duoda recenzuoti J. Tumui 1926 m. balandžio 27 d.⁹ Per porą dienų Vaižgantas recenziją parašo ir balandžio 30 d. Komisijos posėdyje nutariama: „Vei kalas turinio atžvilgiu vidurinių ir aukštesnių mokyklų knygynams tinkta, tačiau kalbos atžvilgiu, prieš spausdinamas, reikalingas išlyginimo“¹⁰.

Įdomu, kad J. Tumas recenzavo rankraščius ir tokią knygą, kurios dėl nežinomų priežasčių neišėjo. Antai jis parašė iš esmės teigiamą atsiliepimą apie K. Binckio 1925 m. sudarytą poezijos antologiją „Amžiai ir dienos“, kuri nepasirodė¹¹. Neišėjo tais pačiais metais J. Kutros išversta į lietuvių kalbą M. Maeterlincko

⁷ J. Tumas-Vaižgantas, Recenzijos, *Metai*, 2003, Nr. 12, p. 121–132; 2004, Nr. 1, p. 130–139.

⁸ L. G. [Gira L.], ibid., p. 192.

⁹ LCVA, F 391, ap. 4, b. 1794, p. 47.

¹⁰ Ibid., p. 53.

¹¹ V. Žukas, *Švyturio bendrovė knygoms leisti ir platinti 1918–1931*, Vilniaus universiteto leidykla, 1928, p. 43–44.

drama „Peleasas ir Melisanda“, taip pat P. Rusecko 1932 m. parengtas novelių rinkinys „Per vargus ir kančias“.

Komisija už recenzavimą mokėjo palyginti neblogus honorarus. Antai 1926 m. liepos 6 d. protokole už A. Mickevičiaus „Vėlinių“ II dalies recenzavimą priskaičiuota J. Tumui išmokėti 10 Lt, o už Č. Dikenso „Varpus“ – 30 Lt¹². 1928 m. birželio 6 d. protokole Vaižgantui priskaičiuota: už antologijos „Sveika, Nepriklausomoj!“ recenzavimą – 30 Lt, P. Mašioto „Būta ir pramanya“ – 30 Lt, G. Velso „Pasaulių karas“ – 30 Lt, G. Petkevičaitės „Karo meto dienoraštis“ bei „Iš mūsų vargų ir kovų“ – 50 Lt.¹³

Lietuvos ekonomikai augant, švietimo finansavimas gerėjo, ir tai akivaizdžiai matyti iš honorarų. Antai 1930 m. gruodžio 30 d. Komisijos protokole J. Tumui už recenzavimą priskaičiuota: V. Butlerio „Už ką?“ – 115 Lt, A. Vaičiulaičio „Vakaras sargo namely“ – 35 Lt.¹⁴ Sprendiant iš honoraro išmokėjimo dokumentų, už 33 recenzuotas knygas bei jų rankraščius J. Tumas gavo iš viso 1172 litus 50 centų¹⁵.

Rašytojo paskutinių metų straipsniuose politinė arena užleido vietą etinėms ir dorovinėms problemoms. Vaižganto domėjimosi centre atsirado žmogaus dorovinio ir pilietinio auklėjimo problemos, jaunimo ir mokyklos reikalai, religijos ir tikėjimo dalykai. Šiomis savybėmis kaip tik pasižymi J. Tumo recenzijos, rašytos Komisijai. Jų pobūdį nulémė specifiniai pedagoginiai tikslai: tinka ar netinka konkretus kūrinys mokyklų bibliotekoms. Akivaizdu, jog, aiškindamas bei vertindamas grožines knygas, periodinius leidinius, Vaižgantas daug dėmesio skyrė kalbinei rašytinių tekstų raiškai. Artimumą gyvajai kalbai jis laikė svarbiausių literatūros kūrinio kalbos brandumo ir gero stiliaus kriterijumi.

LIETUVIŲ AUTORIŲ KNYGŲ RECENZIJOS

Ne išimtis buvo ir J. Tumo recenzijos, rašytos Komisijai paprašius. Aptardamas recenzuojamos knygos turinį, jis visad pareikšdavo teigiamų ar neigiamų pastabų, susijusiu su kalba. Nepalankaus vertinimo susilaukė tie lietuvių autorių kūriniai, kuriuose gausu svetimžodžių ir netaisyklingų gramatinį konstrukcijų. Ta prasme kritikuojamas Dédés Atanazo apsakymas „Mirtis“, A. Lasto poema „Lietuvos knygnešio likimas“, B. Vargšo-Laucevičiaus „Katoržnikas“, V. Butlerio romanas „Už ką?“. Pastarajam autorui gana nesisekė. Antai 1930 m. balandžio 16 d. Komisija svarstė minėtą jo romaną, 1929 m. išeistą Rygoje (I-II d.) su pateikta L. Giros recenzija (iš protokolo neaišku – teigiama ar neigiamą). Buvo nutarta: „Sprendimas atidedamas ligi pasirodys ir spaudoje kritikos atsiliepimų“¹⁶. Spalio 30 d. Komisija vėl bandė svarstyti minėtą romaną. Posėdžio protokole konstatuojama: „Veikalo tinkamumas nebuvo svarstomas, nes Komisijai nebuvo pristatytas apsimokėjimo už recenzavimą kvitas iš

¹² *LCVA*, F 391, ap. 4, b. 1794, p. 78.

¹³ Ibid., p. 150.

¹⁴ Ibid., p. 350.

¹⁵ žr.: *LCVA*, F 391, ap. 4, b. 1793, l. 14, 38; b. 1794, p. 60, 104, 142, 168, 297, 378, 387, 391.

¹⁶ *LCVA*, F 391, ap. 4, b. 1794, p. 279.

Liet (uvos) Banko¹⁷. Lapkričio 14 d. posėdyje „Už ką?“ vėl svarstyta. Protokole pažymima: „Autorius patiekė visą pluoštą recenziją iš laikraščių ir jo paties parūpintą prof. Z. Žemaičio palankią recenziją“. Vis dėlto nuspresta: „Duoti dar parecenzuoti kan. d-rui Tumui“¹⁸. Vaižgantui parašius neigiamą recenziją, lapkričio 29 d. Komisija nusprendė, jog V. Butlerio knyga „mokyklų knygynams netinka“¹⁹.

Vaižganto pastebėjimu, A. Lasto poema „Lietuvos knygnešio likimas“ parašyta aktualia tema, tačiau nerekomenduotina moksleiviams dėl prastos kalbos ir dėl to, kad „visur kyšo poezių netinkama marksistinė tendencija“. Komisija, pasiremdama kritišku Vaižganto atsiliepimu, 1925 m. spalio 6 d. posėdyje taip pat pripažino, kad A. Lasto poema „turinio ir kalbos atžvilgiu mokyklų knygynams netinka“²⁰.

Įdomu, kad aptardamas G. Petkevičaitės atsiminimus „Iš mūsų vargų ir kovų“ bei „Karo metų dienoraštį“ – rinkinį „labai gražiai beletristiškai sustilizuotų išpuoždžių“ – Vaižgantas, be kita ko, pakartojo 1922 m. sakyta mintį apie G. Petkevičaitės kalbos „internacionalumą“²¹.

Recenzijų pobūdį, kaip minėta, nulémė specifiniai poreikiai – knygų tinkamus moksleiviams. Jiems turėjo būti siūlomi kūriniai, kurių turinys moralus ir kurie ugdė jaunosios kartos dvasines vertėbes. Šiam aspektui Vaižgantas skyrė daug dėmesio. Jis itin vertino tuos lietuvių autorų kūrinius, kurie „pirkte paperka jauną, nekritingą skaitytoją be galo švaria dvasia, jaunu idealizmu, moralybe“ (iš recenzijos apie R. Striupo apsakymą knygą „Žmogus žmogui“, kurią Komisija, pasiremdama Vaižganto teigiamu atsiliepimu, 1924 m. spalio 11 d. posėdyje pripažino „mokyklų knygynams leista“²²). Geru pavyzdžiu Vaižgantas laiko vai-kams skirtą P. Mašioto knygelę „Būta ir pramanya“. Jos autorų recenzentas teigiamai vertina už gebėjimą „parinkti alegoriškai ar simboliškai pamokinančių pasakojimų“, už mokejimą „lietuviškai reikšti mintį, savą ar svetimą“. Tuo tarpu apibūdinęs K. Jasiuskaitį kaip gabų beletristą, pastabų ir gerą stilistą, Vaižgantas pastebi, kad jo apsakymų rinkinys „Ant bulvaro“ parašytas „erotomaniškai, sociališkai ir antireligiškai“.

Recenzuodamas lietuvių autorų kūrinius, Vaižgantas pabrėžė chrestomatijų ir antologijų, „kurios populiarina poetus“, vertę. Teigiamai atsiliepiama apie suvalkiečių poezijos antologiją „Sūduva“, J. Petruolio parengtą „Aušros“ poeziją ir ypač apie Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečiui skirtą leidinį „Sveika, Nepriklasomoj!“, kuris „populiariai pačią brangiają valstybinę idėją“.

Recenzija apie Lazdynų Pelėdos „Raštus“ – įžvalgus ir kompetentingas atsiliepimas apie šios autorės kūrybą, kuriame Vaižgantas analizuoją įvairius rašytojos kūriniius aspektus. Ši recenzija, palyginus su kitomis, rašytomis Komisijai, gerokai išsamesnė ir profesionalesnė. Vaižgantas parodo, kaip Lazdynų Pelėda nuo

¹⁷ Ibid., p. 334.

¹⁸ Ibid., p. 338.

¹⁹ Ibid., p. 343.

²⁰ *Knygų ir mokslo priemonių...,* p. 54.

²¹ Vaižgantas, *Račai*, Kaunas: „Švyturio“ bendrovės leidinys, 1922, t. 4, p. 122.

²² *Knygų ir mokslo priemonių...,* p. 110.

tendencingos kūrybos, jo pavadintos „kairumo laikotarpiu“, pereina prie brandžių, meniškai vertingų kūrinių, iš kurių išskiriamai „Motulė paviliojo“, „Poilsis“, „Pirmasis sniegas“, „Panelė Mania“.

Įdomu, kad A. Vaičiulaičio apsakymų rinkinys „Vakaras sargo namelyje“ buvo taip talentingai parašytas, jog J. Tumas tiesiog nepatikėjo, kad tai lietuviškas originalas, o ne vertimai. Pavadinės jo vaizdelius „literatūros diemenčiukais“, recenzentas daro išvadą, kad reikia iškvosti, iš kur A. Vaičiulaitis jų skolinėsis, o jei paaiškėtų, kad daugumą tų vaizdelių „sustilizavęs“ pats autorius, „jis būtų žymus rašytojas“.

A. Vaičiulaičio rankraštį su palankia J. Tumo recenzija Komisija svarstė 1931 m. sausio 28 d. posėdyje ir nutarė: „Mokyklų knygynams tiktų. Tik jei kurie apsakymėliai būtų ne originalūs, bet vertimai ar sekimai, kaip iš kitų atrodo (pvz., „Pro išmuštą vitražą“) – turėtų būti žymimi tikrieji jų autorai“²³. Vasario 14 d. protokole pažymėta: „A. Vaičiulaitis papildomai atsiuntė du apsakymėlius (prie knygos-rankraščio „Vakaras sargo namelyje“) 1) „Išsirinkimas“; 2) „Kiekvienas savo laimės ieško“. Abu apsakymėliai ištisai čia pat paskaitomi“. Nutariama: „Papildomai atsiuštijesi apsakymėliai nė vienas, nė antras m-lų knygynams netinka“²⁴. Beje, pirmąjį apsakymėlį A. Vaičiulaitis jau buvo išspausdinės „Ateities spinduliuose“ (1930, Nr. 12), antrasis ten pat pasirodė beveik po poros metų (1932, Nr. 10). Kūrinėlis „Pro išmuštą vitražą“ buvo išspausdintas J. Keliuočio redaguotame almanache „Gra-nitas“ (1930).

1924 m. Kaune pasirodžiusi trisdešimties puslapių S. Šemero knygelė „Gra-nata krūtinėje“ iš tiesų sukėlė didelį skandalą. Pats jos autorius senatvėje rašytuose, deja, neišspausdintuose atsiminimuose šia tema rašo: „Jokia poezijos knyga iki tol lietuvių literatūros kritikuose nebuvo sukėlus tokios siautėjančios audros. Toje knygoje buvo išspausdintas eilėraštis „Himnas Mergelei“, kuris tapo iniirtingos ir igiliros kritikos objektu. Visi kritikai ir recenzentai rėkė rėkė, kad šiame Šemero himne yra liaupsinamas erotizmas ir seksualizmas, kad Jame propaguojamas nesuvaldomas sauvaliavimas, nepažabotas ištvirkimas ir net paleistuvystės garbinimas [...].

Negana to sambrūzdžio spaudoje buvo ruošiamasi imtis [...] ir griežtesnių priemonių [...]:

a) Kauno universiteto rektorius [...] kun. Česnys [...] rengési mane pašalinti iš studentų tarpo;

b) Vyriausiojo Tribunolo prokuroras jau buvo surašęs kaltinamajį aktą patraukti mane tieson dėl pornografijos ir bolševizmo literatūroje ir patupdyti į šaltąja;

c) Metropolito Kapitula buvo pasiryžus mane ekskomuniuoti ir išbraukti [...] iš tikinčiųjų skaičiaus.

Visai netikėtai visų nustebimui pasirodė nuosekli ir objektyvi, gal viena iš teisingiausių tos knygelės kritika, atspausdinta 1924 metų žurnale „Lietuvis“ antrašte „Mūsų naujaautoriai“, – ir visos Kauno kritikastrų pastangos nuėjo nie-

²³ LCV4, F 391, ap. 4, b. 1794, p. 357.

²⁴ Ibid., p. 363.

kais...”²⁵ Kaip žinoma, šis S. Šemerui palankus J. Tumo straipsnis labai papirkino jo bičiulį A. Jakštą²⁶.

Išspausdintuose savo atsiminimuose S. Šemerys pažymi, kad, išėjus iš spaudos jo rinkiniui, vieną egzempliorių padovanojės J. Tumui su užrašu: „Mano Skaisčiam Mokytojui Vaižgantui atskalūnas mokinys Šemerys“²⁷.

Taigi, paties S. Šemero žodžiai, „Tumo viešai paskelbtas žodis turėjo lemiagos reikšmės. Aš buvau išgelbėtas“²⁸. Tuo tarpu Komisijai rašytoje recenzijoje J. Tumas savo studento atžvilgiu buvo kur kas santūresnis pažymédamas, kad „nei turiniu, nei savo forma Šemero knygelės, lygiai kaip patys „Keturi Vėjai“, mokinį knygynuose nėra laikytinos“. J. Tumo nuomonę pakartojo ir Komisija, 1924 m. lapkričio 20 d. posėdyje nusprendusi, jog S. Šemero knygelė „nei turiniu, nei savo forma mokyklų knygynams neleistina“²⁹.

UŽSIENIO AUTORIŲ KNYGŲ RECENZIJOS

Yra teigama, kad Vaižgantas kūrybinio patyrimo mokési ne tik iš lietuvių, bet ir iš lenkų bei rusų literatūrų, kurias, kaip lengviausiai prieinamas, jis geriausiai pažino. Šių pažinčių liudijimų nestinga visų žanru jo kūriniuose. Publicistikoje aptinkama kone visa lenkų ir rusų literatūrinė klasika – nuo A. Mickevičiaus, J. Słowackio iki B. Pruso, H. Sienkiewiczaus, nuo N. Gogolio, L. Tolstojaus iki A. Čechovo, L. Andrejevo.

Antai Vaižgantas klasikiniu veikalų pagrįstai laikė Ignaco Chodzkos „Kvestoriūs užrašus“. Jų populiarumą rodo jau vien tai, kad XIX a. ši knyga susilaukė bent 10 leidimų lenkų kalba³⁰, taip pat ir vertimo į rusų kalbą 1880 m.³¹

Kaip jau rašyta, J. Tumas visur gynė ir propagavo romantizmą³². Tad visai natūralu, kad A. Mickevičių jis įvertino žodžiais: „[...] mėgstu ir jį garbinte garbinu“³³. 1924 m. Kaune pasirodė bent du „Pono Tado“ vertimai į lietuvių kalbą – K. Šakenio ir A. Valaičio. Palyginęs juos, J. Tumas pripažino pranašesnį Šakenio vertimą „dėl viena to, kad jis pilnas ir labai rimtas“. Ko gero, teigiamas šio vertimo įvertinimas bus prisidėjęs prie to, kad vėliau tapęs švietimo ministru

²⁵ S. Šemerys, „Keturių vėjų“ laikotarpis (1920–1926), *Lietuvos literatūros ir meno archyvas*, F 297, ap. 1, b. 70, l. 14–15.

²⁶ Plačiau žr.: V. Maciūnas, Jakštasis baras Vaižganta, *Aidai*, 1980, Nr. 2, p. 86, 89–94; S. Šemerys, A. Jakštasis, *S. Šemerys. Žmonės mano gyvenime*, sudarė ir parengė spaudai J. Marcinkus, Klaipėda: Eldija, 1997, p. 60.

²⁷ S. Šemerys, Tumas Vaižgantas, *S. Šemerys. Žmonės mano gyvenime...*, p. 135.

²⁸ Ibid., p. 136.

²⁹ *Knygų ir mokslo priemonių...*, p. 30.

³⁰ B. Chlebovskis, *Lenkų literatūra 1795–1905*, vertė P. Vaičiūnas, red. prof. V. Krėvė-Mickevičius, Kaunas, 1926, p. 261.

³¹ W. Borowy, *Ignacy Chodźko (Artyzm i umysłowość)*, Kraków–Waszawa: Gebethner i Wolf, 1914, p. 91.

³² Plačiau žr.: V. Žukas, *Adomas Mickevičius Lietuvos mokyklose 1908–1943*, Vilnius: REGNUM fondas, 1999, p. 42–45; A. Vaitiekūnenė, *Vaižgantas*, Vilnius: Vaga, 1982, p. 207–210.

³³ J. Tumas, *Lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas. Aušrininkų grupė*, Kauñas: J. Stauskaitės leid., 1924, p. 240

K. Šakenis, kaip matėme, buvo gana dosnus leidžiant Vaižganto raštus. Tuo tarpu A. Kalėda istorinės retrospektyvos požiūriu vertindamas A. Mickevičiaus lietuviškuosius vertimus pagrįstai mano, kad abu „1924 m. vertimai neišlaiko originalo įtaigos ir pakilumo“³⁴.

Julijaus Słowackio poemą proza „Anhelli“ (1838) J. Tumas apibūdina tik trimis žodžiais: „aukštos kūrybos [...] veikalas“. Gerokai iškalbingesnis Č. Milošas apibendrina: „[...] poema siūlo idėjų jokio greito atlygio susilaukti negalinčios aukos, bet vis dėlto ne beprasmės, kadangi pagal kažkokią paslaptinę logiką ji dvasiškai reikalinga būsimam atsinaujinimui. Kalba sąmoningai archajiška, tonas biblinis. Słowackiui pavyksta perteikti savo idėjų sukrečiančiais ir kaip paprastai nežemiškais vaizdais“³⁵. Apie V. Bičiūno šiai poemai nupieštas iliustracijas J. Tumas rašo, esą „didžiuma – jų gilius kūrybos darbas, nors ir keistos formos“. Pats V. Bičiūnas „Anhelli“ recenzuodamas „Gairėse“ nusiskundė: „Dėta [...] pastangų ši leidinėli savotiškai papuošti, pailiustruoti. Bet „Dirvos“ Bendrovės spaustuvė Mariampoleje tiek suterliojo piešinius, jog tenka labai dėl to gailėtis“³⁶.

Būtent etikos sumetimais J. Tumas kritiškai įvertino rašytojos Marijos Konopnickos natūralizmo bruožų turinčios apysakos „Pod prawem“ (1887) lietuviškajį vertimą teigdamas, kad „ši knyga būtų leistina tik paaugusiuju knygynams laikyti, nesiūlijama“.

Recenzuodamas žymaus lenkų rašytojo, publicisto, religijotyrininko, visuomenės ir politikos veikėjo Andrzejo Niemojewskio³⁷ knygos „Ludzie rewolucji“ (1906) lietuviškajį vertimą, J. Tumas pažymėjo, kad nebe carizmo, o Lietuvos respublikos laikais „jaunuomenė yra auklėtina valstybingumo dvasioje, kūrimo, ne griovimo tendencija. Visuomenė statyti prieš valdžią šiuo metu nuodėminga“. O Vaižganto draugas A. Jakštас A. Niemojewskio „Revolucijs žmones“ stačiai sutriuškino: „Ir turiniu, ir forma, ir tendencija – šis veikalėlis yra menkavertis. Kam jis verstas, tiesiog negalime suprasti. [...] Puidą sunku įtarti spekuliacija. Kam gi tad jis tą šlamštą vertė? Kam jis Kristų išnieokino? Gi greičiausiai jis ir pats turbūt to nežino, nes padarė tai nepagalvojęs...“³⁸ Panašiai kaip ir A. Jakštас, regis, galvojo ir Komisija, 1924 m. liepos 7 d. posėdyje nusprendusi, jog ši A. Niemojewskio drama „mokinių knygynams neleistina“³⁹.

Rašydamas apie I. Turgenovo „Bajorų gūžtos“ vertimą, J. Tumas teisingai pažymi: „Šitos rūšies raštai yra verstini į kitas kalbas be galio atsargiai; juos versti tegali imtis kvalifikuoje dviejų kalbų žinovai. Kitaip nutrinsi visus originalo gražumus“.

³⁴ A. Kalėda, Kelias į skaitytojo vaizduotę: A. Mickevičiaus kūrinių vertimus pasklidžius, *Meninio vertimo problemos*, Vilnius: Vaga, 1980, p. 338.

³⁵ Cz. Miłosz, *Lenkų literatūros istorija*, iš anglų kalbos vertė K. Platelis, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 265.

³⁶ T. V. [Bičiūnas V.], J. Słowacki „Anhelli's“, vertė M. Gustaitis, iliustracijas ir piešinius darė V. Bičiūnas, 1923, *Gairės*, 1923, Nr. 4, p. 250.

³⁷ Plačiau apie jį žr.: A. Piber i W. Stankiewicz, Niemojewski Andrzej Jan, *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław Wyd. Polskiej Akademii Nauk, 1978, t. 23, p. 3–10.

³⁸ A. Jakštас, *Mūsų naujoji literatūra (1904–1923)*, Kaunas: Švietimo Ministerija, 1924, t. 2, p. 131.

³⁹ *Knygų ir mokslo priemonių...*, p. 79.

Labai įdomu, kaip Vaižgantas vertina Klaudiją Lukaševič – rusų vaikų rašytoją, sukūrusią apsakymą, apysaką, apybraižą, pjesių ir kt. Nepriklausomybės laikais lietuviškai buvo išleista jos dvejų veiksmų komedija vaikams „Gélèse“ (1928, ant-rasis leid. 1930) bei trijų veiksmų komedija-pasaka „Lélés“ (1927). Nepaisant šios rašytojos knygos „На жизненном пути“ humanistinio, moralaus turinio, J. Tumui pasirodė atgrasus pats rusų buities vaizdavimas. Vaižganto nuomone, Lietuvoje „raštai iš vakariečių literatūros turėtų rasti pirmenybės“. Panašiai prieš rusicizmą buvo nusistatęs ir J. Tumo auklétinis J. Keliuotis⁴⁰.

Gerai žinodamas, kad A. Venclova priklauso kairiųjų sparnui, J. Tumas vis dėlto labai palankiai įvertino jo išverstus Č. Dikenso „Varpus“: „A. Venclovos esama puikaus lietuviško stilisto, tobulai mokančio lietuviškai“.

Pozityvizmo auklétiniui J. Tumui, regis, nelabai prie širdies buvo naujujų laikų modernizmas. Pavyzdžiui, garsaus norvegų rašytojo Knuto Hamsuno romanas „Viktorija“ (1898) iki šiol laikomas vienu „iš reikšmingiausių naujujų laikų pašaulinės literatūros kūrinių, skirtų meilės temai“⁴¹. Tuo tarpu J. Tumui atrodė, kad minėtas K. Hamsuno kūrinys, „nieko neduoda protui, gal sukelia kiek pessimizmo ir tik įjautrina žmogų. Jokių gražių digresijų, jokių vaizdų, jokių aforizmų iš tų knygų jaunasis skaitytojas nepasigauna. Ir paties autorius stilius keistokas, „telegrafinis“, epizodai nesumegzti. Kartais frazių negali suprasti“. Šiuo atveju Vaižgantui, kaip ir jo bičiuliui A. Jakštui, impresionizmas ne itin patiko. Nors šiaip jau Vaižgantui modernizmas buvo nesvetimas savo kitoniškumu, naujovių siekiu, dinamizmu ir ekspresija, fantazijos polekiais, pastangomis žiūréti į žmogų *sub speciae aeternitatis*. Pavyzdžiui, M. Maeterlincką J. Tumas laikė genialiu rašytoju. Šio belgų korifėjaus dramą „Pelléas et Mélisande“ (1892) literatūros istorikai laiko šedevru iki mūsų dienų⁴².

Kad ir kokios plačios buvo Vaižganto pažiūros, toleruoti Katalikų bažnyčią puolusio Voltaire garbės kanauninkas niekaip nesiryžo. Taigi jis padarė išvadą, jog „Kandidas“ esą „dėl tų vienų šlykstynių [...] netinka jaunuomenei nei šiaip jau piliečiams“. Ne mažiau piktai „Kandidą“ savo recenzijoje puolė ir V. Bičiūnas: „Voltaire'inis materializmas ir laisvamanybė jau seniai pasaulio išgyventi. Jo anekdotai apie jėzuitus, inkviziciją etc. turi agitacinio pobūdžio, bet ne literatinės meno vertės. Beveik fanatiniu tendencingumu Voltaire'as yra susilpninės ne vieną savo rašinį“⁴³.

Reikia pripažinti, kad erotikos literatūroje vaizdavimo klausimu Vaižgantas, priešingai negu A. Jakštas, neturėjo nuoseklios pozicijos. S. Šemero rinkinuko „Granata krūtinėje“ erotizmą J. Tumas, kaip matėme, toleravo, nors mokyklų bibliotekoms šios knygelės turėti nerekomendavo. Tuo tarpu spaudoje viešai ap-

⁴⁰ Plačiau žr.: A. Vaišnys, *Spauda ir valstybė 1918–1940*, analizė istoriniu, teisiniu ir politiniu aspektu, antras papildytas leidimas, Vilnius: UAB Biznio mašinų kompanija, 1999, p. 101–102.

⁴¹ B. Sučkovas, K. Hamsunas, *K. Hamsunas. Badas. Panas. Viktorija*, iš vokiečių k. vertė V. Petrauskas, Vilnius: Vaga, 1972, p. 368.

⁴² Žr.: И. Д. Шкунаева, Ранний театр Мориса Метерлинка, И. Д. Шкунаева, *Белгийская драма от Метерлинка до наших дней*, очерки, Москва: Искусство, 1973, с. 70–85.

⁴³ Т. В. [Bičiūnas V.], Voltaire, „Kandidas“, vertė Karolis Vairas, 1922, antra laida, *Gairės*, 1923, Nr. 4, p. 248.

kaltino pornografija ne tik M. Arcybašovo romaną „Saninas“, bet ir L. Tolstojaus apysaką „Kreicerio sonata“ (!)⁴⁴.

Kiek nustebina J. Tumo požiūris į prancūzų rašytojo Octave Henri Marie Mirbeau kūrybą. Kadaisė jis plačiausiai buvo žinomas kaip erotinių romanų autorius. O jo aštriai konflikтиška pjesė „Netikę ganytojai“ („Les Mauvais bergers“, 1897) neretai lyginama su G. Hauptmano „Audėjais“ ir kiek vėlesne M. Gorkio drama „Priešai“. Antai A. Dambrauskas O. Mirbeau minėtą kūrinį įvertino taip: „Mūsų scenai ši drama kaip žadinanti luomų kovą néra pageidautina. Vertimas irgi ne per geriausias“⁴⁵. Tuo tarpu J. Tumas pareiškė: „Visai tvirtai rekomenduoju ši veikalą moksleivių knygynams“. I docento J. Tumo autoritetingą nuomonę Komisija dažniausiai atsižvelgdavo nutardama taip, kaip Vaižgantas siūlydavo, tačiau „Netikusius ganytojus“ ji užprotestavo. 1927 m. balandžio 24 d. posėdyje Komisija vėl pripažino minėtą O. Mirbeau pjesę „mokyklų knygynams netinkama“, pasiremdama ši kartą V. Kamantausko recenziją⁴⁶.

Vaižgantas, kaip menininkas, turėjo didelę intuiciją. Kaip tik ji ir padėjo J. Tumiui gražiai įvertinti italų rašytojo Carlo Collodi (tikr. Lorencini) „Pinokio nuotykius“ bei danų rašytojos Karin Mikaelis knygų ciklą vaikams apie mergytės Bebės keliones po gimtajį kraštą.

Teigiamo, kad XX a. trečiajame dešimtmetyje Rabindranathas Tagorė „buvo populiarus Lietuvoje užsienio autorius“⁴⁷. Natūralu, kad ir J. Tumas labai gerai vertino šio indų rašytojo kūrybą, kuri, matyt, jam buvo artima savo dvasia. Pranciškono teologijos daktaro A. Grauslio nuomone, Nobelio premiją Tagorei pelnusiame rinkinyje „Gitanžali“ „matosi, kaip Dievas, tasai „gyvenimo Gyvenimas“, išprasmina žmogaus buvimą, kaip patsai Jo buvimas ir artimybė žmogui ji įpareigoja dorovingai gyventi. Tame kūrynyje skamba vis didėjasi Dievo artimybės ilgesys ir tasai augustiniškas sielos nerimavimas, [...] tikrai ji galima vadinti krikščionišku nekrikščioniu“⁴⁸.

Vaižgantui, aišku, imponavo R. Tagorės poezijos turinys. O apie vertimo meniskumą jis, nemokėjęs anglų kalbos, savo recenzijoje nė neužsimena. Tuo tarpu, L. Gudaičio nuomone, K. Vairas-Račkauskas „Gitanžali“ išvertė, „deja, gana nesklandžia proza“⁴⁹. Be kita ko, „Gitanžali“ vertimą K. Vairas pirmiausia išspausdino žurnale „Gairės“ (1923, Nr. 5–6). Vaižganto biografo A. Merkelio liudijimu, 1933 m. balandžio 23 d. J. Tumas, gulėdamas ligoninėje, „mégino skaityti Rabindranato Tagorės „Gora“, bet pakilęs karštis nebeleido“⁵⁰.

⁴⁴ Žr.: Vaižgantas, Kultūra ir pornografija, *Kračto balsas*, 1922, lapkričio 12.

⁴⁵ A. Jakštės, *Mūsų naujoji literatūra...*, t. 2, p. 192.

⁴⁶ LCVA, F 391, ap. 4, b. 1794, p. 103.

⁴⁷ L. Gudaitis, *Permainų vėjai*, lietuvių literatūrinė spauda 1923–1927 metais, Vilnius: Vaga, 1986, p. 278. Plačiau žr.: R. Neimantas, *Rabindranathas Tagorė*, bibliografinė apybraiža, Kaunas: Dajalita, 2000, p. 283, 284, 290–297.

⁴⁸ A. Grauslys, Rabindranath Tagore, *Laičkai lietuviams*, 1961, Nr. 5, p. 143. Plačiau apie šį rinkinį žr.: R. Neimantas, op. cit., p. 169–173, 177, 178, 182.

⁴⁹ L. Gudaitis, *Permainų vėjai...*, p. 38.

⁵⁰ A. Merkelis, op. cit., p. 374. Plg. Z. Kuzmickio ne visai tikslų teiginį, jog „prieš pat savo mirtį Vaižgantas skaitė Rabindranato Tagorės raštus (Z. Kuzmickis, Atsiminimai apie Vaižgantą, Z. Kuzmickis, *Tikėjės gimtuoju žodžiu*, sud. R. Karmalavičius, Kaunas: Orientas, 1991, p. 224).

Kaip matome, J. Tumas, recenzuodamas literatūros veikalus mokyklai, laikėsi gerokai konservatyvesnių pažiūrų negu savo rašiniuose periodikoje. Tokią jo poziciją nulėmė specifiniai didaktiniai, pedagoginiai ir moraliniai kriterijai, kuriais vadovaudamas jis vertino tiek lietuvių, tiek ir užsienio rašytojų atskirus kūrinius.

IČVADOS

1. Nuo 1920-ųjų Vaižgantas aktyviai bendradarbiavo su Švietimo ministerija, susidedančia iš dviejų padalinių – Knygų leidimo komisijos bei Knygų ir mokslo priemonių tikrinimo komisijos. Pastarajai 1924–1932 m. Vaižgantas parašė 78 recenzijas, kuriose įvertino 82 leidinius.

2. Vaižgantas recenzavo lietuvių autorių – K. Binkio, K. Jasiukaičio, A. Lasto, Lazdynų Pelėdos, P. Mašioto, K. Pakalniškio (Dédès Atanazo), G. Petkevičaitės-Bitės, R. Striupo, S. Šemero, A. Vaičiulaičio – svarbiausius kūrinius, taip pat pasaulinės klasikos – L. Andrejevo, Č. Dikenso, K. Hamsuno, M. Maeterlincko, A. Mickevičiaus, J. Rainio, H. Sienkiewiczaus, J. Słowackio, R. Tagorės, I. Turgenevo, Voltaire – veikalus.

3. Literatūros kūrinius mokyklai Vaižgantas vertino visų pirmą pedagoginiu ir etiniu aspektu, siekdamas, kad moksleiviai gautų pažintine ir estetine verte ypatingus kūrinius.

4. Ypatingą dėmesį Vaižgantas skyrė recenzuojamų leidinių kalbinei raiškai. Jis mokyklų bibliotekoms rekomendavo tik gražia, taisyklinga kalba parašytas lietuvių autorių knygas bei stilingai išverstus pasaulinės literatūros veikalus.

Gauta 2004 08 05

Ilona Čiužauskaitė, Jonas Šlekys

VAIŽGANTAS, REVIEWER OF LITERATURE PUBLICATIONS FOR SCHOOLS

Summary

Since 1920 Vaižgantas actively cooperated with the Ministry of Education and its two departments – Commission of Book Publication and Commission of Books and Teaching Aids Inspection. Vaižgantas wrote 78 reviews where he evaluated 82 publications for these commissions in the period 1924 through 1932.

Vaižgantas reviewed most significant works of such Lithuanian authors as K. Binkis, K. Jasiukaitis, A. Lastas, Lazdynų Pelėda, P. Mašiotas, K. Pakalniškis, Uncle Atanazas (Dédé Atanazas), G. Petkevičaitė-Bitė, R. Striupas, S. Šemeriš, A. Vaičiulaitis, J. Rainys also works of the world classics such as L. Andreiev, Ch. Dickens, K. Hamsun, M. Maeterlinck, A. Mickiewicz, H. Sienkiewicz, J. Słowacki, R. Tagore, I. Turgenev, and Voltaire.

Vaižgantas assessed first of all literature works intended for schools from the educational and ethical points of view, striving to provide schoolchildren with specific works with regard to cognitive and aesthetic aspects. He gave a special consideration to the linguistic expression of publications. For school libraries Vaižgantas recommended only nice and correctly written books of Lithuanian authors and world literature works translated in a good style.